
ІСТОРИЧНА МИНУВШИНА ПОЛТАВЩИНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЕГО-ДЖЕРЕЛ

Ганна Дідусенко

Полтавська обласна універсальна наукова
бібліотека імені І. П. Котляревського

Анотація: у статті наводиться поняття его-джерел та розглядаються особливості використання цих джерелознавчих інструментів при дослідженні історико-культурної спадщини Полтавщини.

Ключові слова: его-джерело, лист, щоденник, мемуари

Вивчення та дослідження історії рідного краю завжди викликало неослабний інтерес у пересічних полтавців. Пізнаючи навколишній світ та відшукуючи відповіді на свої численні запити вони, перед усім, звертаються до найпоширеніших та загальновідомих джерел – це краєзнавчі дослідження, розвідки, монографії, нариси тощо. Та не менш вагомими і цінними свідченнями про історичний і культурно-мистецький розвиток полтавського краю можна отримати із специфічних джерел – так званих его-джерел. Поняття «его-джерела» було введено у середині 1950 рр. нідерландським істориком та письменником Ж. Прессером, який визначив його «як термін, що об'єднує автобіографії, мемуари, щоденники, особисті листи та інші тексти, в яких автор описує винятково свою діяльність та почуття». На сьогодні термін «его-документи» охоплює наступні жанрові форми: автобіографії, мемуари, щоденники (як особистого походження, так і дорожні (мандрівні) нотатки та листи. Найпростішою жанровою формою его-джерел визнаються листи, близькі до них щоденники. Мемуари (спогади) становлять більш ускладнені формотвори, а для їх написання листи і щоденники досить часто виступають вагомим підґрунтям.

Якщо звернути увагу на особливості часових вимірів его-джерел, то автор листа роздумує про сьогоднішні для нього події: «... но в письмах моих, прошу, мой друг, не добиваться литературы и будь снисходителен к моей болтовне. Пишу, как думается и даже не перечитываю своей болтовни, боясь найти много несовершенства...». – кокетує Є. Скоропадська із своїм нареченим Григорієм Милорадовичем. «Цілую з першого рядка, бо до останнього не втерплю – дуже скучив». – жаліється В. Симоненко своїй дружині. «Теплом весняним та запашною квіткою польовою потягло од Ваших чутливих слів, од віршів простих, свіжих, як народна пісня», – захоплено поціновує М. Лисенко свого візаві

Л. Глібова. «Мені прикро, що Ви ніби почуваете себе ображеним, що редакційна колегія просила Вас зробити деякі зміни і додатки до Вашої статті. Адже це така природна і конечна річ взагалі і в підготовці матеріалів». – вибачається Г. Костюк перед О. Ізарським.

Автор щоденника рухається до майбутнього, котре він не може передбачити. «Подумки перекинув незримий місток з другого у третє тисячоліття і ступив на нього... Що чекає нас, українців, і всіх суцх в Україні, в перші роки нового тисячоліття, на його зорі? Не знаю. Таємнича запона часу непроникна. Знаю тільки, що будуть змагання, невсипуща праця, сумніви, втрати і надія, що вмирає останньою...». – розпочинає свій нотатник В. Мирний. Йому вторить зі сторінок свого щоденника В. Малик: «Пишу оце та й думаю: кому буде охота читати ці сухі, прозаїчні записи? І сам собі відповідаю: а може ці правдиві, щирі, безпосередні нотатки про життя цікавіші за велемовні розглагольствування великорозумників, які і в своїх особистих щоденниках пишуть «для історії»? Я ж для історії не пишу, а для себе, маючи на увазі використати ці нотатки згодом для чогось більш оформленого... Тож – записую, як лягають думки на папір, не турбуючись про те – дуже воно виходить літературно чи ні».

Автор мемуарів, навпаки, повертається в минуле. «І раптом у голову прийшла несподівана думка: треба обов'язково написати якусь автобіографічну мемуарного плану роботу, адже стільки всього цікавого було в житті, стільки пережив, стількох цікавих людей бачив, спілкувався з ними, був свідком етапних подій для країни, в деяких і безпосередньо участь брав, багато мандрував... Можливо, моє життя стане для когось цікавим, повчальним». – зважається до праці В. Волосков. До нього приєднується Д. Соловей: «Сподіваюся, що ці спогади бодай трохи допоможуть майбутньому історикові уявити собі картину українського відродження, а разом з тим і хресного шляху, що ним проходив наш народ у добу визвольних загань за часів Першої світової війни й революції 1917 року».

При дослідженні особливостей его-джерельного розмаю Полтавщини можна виокремити наступні зауваги. Листування – це особистісне спілкування за допомогою рукописних або друкованих листів, тож листи – досить інтимний людський документ, їх пишуть, як правило, до рідних та друзів. Кожен особистісний лист – як окремий світ, що висвітлює душу, погляди та уподобання його автора, випадки і пригоди на його життєвому шляху. «Такі листи, – за словами Д. Нитченка. – це своєрідний скарб. Була б велика шкода, щоб таке добро загинуло. А відомо, що епістолярна спадщина... завжди стає найкращим джерелом для вивчення життя того чи іншого автора. Жодні спогади сучасників, жоден музей, окрім особистих листів, не здатні так відтворити ту унікальну атмосферу, в якій жив і працював їхній респондент». Тож не дивно, що найпершим і найпоширенішим джерелом особистісного листування на

Полтавщині вважають приватне листування, Починаючи із XIX ст. набувають поширення так звані «відкриті» листи, прототипи яких були відомі ще з античних часів. Відкритий лист - це особливий вид епістолярію, в якому елементи, властиві приватному листуванню, поєднуються з елементами публіцистики. Його мета - поставити питання, що має суспільне значення та привернути до нього увагу широкого кола читачів. Істотною особливістю відкритих листів є їх орієнтація на конкретного адресата, але водночас автор від самого початку передбачає можливість і навіть необхідність широкого розповсюдження своїх творів. На кшталт: листи М. Максимовича до Г. Квітки-Основ'яненка; «Листи на Наддніпрянську Україну» М. Драгоманова; лист-пояснення І. Багряного «Чому я не хочу вертатись до СРСР?»; відкритий лист О. Мешко Л. І. Брежнєву; відкритий лист землякам-полтавцям В. Моргуна «На захист батька» та ін.

Щоденники – це вид творів літературно-побутового жанру, відомі з давнини, котрі фіксують побачене, почуте або є описом пережитих подій, що сталися нещодавно. Щоденники як жанр також широко представлений на Полтавщині. Це, передусім, підбірка щоденників полтавських письменників – П. Мирного, О. Ізарського, О. Гончара, В. Короленка, О. Вишні, В. Симоненка, В. Малика, В. Мирного та ін. Як зауважила Валентина Гончар: «Письменницький щоденник – жанр у літературі особливий. Він не може замінити ні романи, ні повісті, ні вірші». Привабливість і значущість літературних щоденників і полягає саме в тім, що вони репрезентують авторське бачення світу, розкриваючи його світогляд й наскрізно проймаючись авторськими почуттями і емоціями. Не менш захоплюючою і пізнавальною є підбірка щоденникових зшитків, в яких подаються історичні події з точки зору як відомих, так і пересічних полтавців. Записи у цих щоденниках відрізняються простотою викладу і фактологічною достовірністю і цікаві тим, що вони виступають неупередженими фіксаторами правдивої і щирої реакції очевидців описуваних подій. Яскравий взірець – щоденник полтавського лікаря О.О. Несвицького. Протягом п'яти років (1917-1922) він нотував до таємного зшитка свої спостереження, чутки, інформацію місцевих газет включно аж до цін на продукти і дрова. До того ж, О. О. Несвицький не коментує подані події і факти - читач це зробить сам. Тож сміливо можна говорити про цю книжку як історичний документ часу, що його визначив автор, як «дні революції і смуту». Чимало щоденників видатних особистостей наразі є всесвітньовідомими і становлять неугасимий інтерес для дослідників. І серед них одне з чільних місць посідає щоденник диканської дівчинки, художниці Марії Башкирцевої, картини якої були першим в історії Лувру творчим доробком жінки-художниці, включеним до його мистецької експозиції. Свого часу прем'єр-міністр Англії Вільям Гладстон у 1890 р. назвав цей твір «одной из самых замечательных книг нашего столетия». Вперше опублікований у 1887 році французькою мовою, він витримав кілька перевидань, був перекладений

багатьма європейськими мовами і до сих пір привертає до себе увагу дослідників.

Мемуари (фр. *mémoires* — спогади) – оповідь у формі записок від імені автора про реальні події минулого, учасником або ж очевидцем яких він був. Мемуарам притаманна документальність та історична достовірність, хоча і не виключається право автора на художній вимисел. Зазвичай прагнення до такого роду літературної творчості найчастіше виникає на схилі життя тієї чи іншої особистості. Характерним лейтмотивом, яким керуються автори мемуарів, є бажання зафіксувати для нащадків свою участь в історичних подіях, одночасно обмірковуючи та оцінюючи власне місце та роль. Першоджерелом мемуарного жанру на Полтавщині можна вважати Літопис Самійла Величка – наймонументальніший і найзагадковіший твір української мемуарно-історичної прози XVII-XVIII століть, який і досі хвилює увагу дослідників. Сама ж мемуарна палітра Полтавщини вражає різноманітністю форм та жанрів – це мемуари, спогади, есе, спогади-звіти, свідчення тощо. Гортаючи сторінки мемуарів, ми разом з авторами долучаємося, за словами письменника М. Слабошпицького, до процесу «протирання дзеркала» історичної пам'яті й бачимо очима її авторів те, що, здавалося, давно призабулося - минулі часи, давні події, славетні постаті. «Все починалося у 1932 році. Урожайним був рік, але чорнухинські і харсіцькі буксири забирали все чисто...». – свідчить А.С. Турко, а Р. Генік згадує: «На повну потужність працював і Кременчуцький м'ясокомбінат. Кожен день м'ясокомбінат відправляв по черзі то в Москву, то в Ленінград вагон м'ясопродуктів. В той же час в магазинах міста можна було купити хіба що голову та ноги від забитих тварин. Правда, в закритому від населення магазинчику, що знаходився безпосередньо в приміщенні міськкому партії, партійні чиновники могли купити дефіцитних м'ясопродуктів в необмеженій кількості».

Наразі, не можу оминати увагою і такий вагомий дослідницький пласт як мемуаристику славетно відомих та пересічних особистостей, які відвідували полтавський край та/або товаришували із нашими земляками. Збірки егеджерел, що вони залишили по собі - безцінні. Ці записи дарують нам незабутні замальовки історичних подій: «Розгніваний король Карл почав тоді 30 квітня [1709 р.] увечері бомбардували місто гарматними кулями. Це тривало аж до 1 травня. Місту було завдано значної шкоди, кілька будинків була запалено, залага буда загнана до середини міста. З того часу минуло кілька днів без особливих військових операцій. Мазепинські козаки просили, щоб король не нищив вогнем містечко, в якому, як казали, Мазепа мав рідну сестру, а в них там жили їхні рідні». – занотовує Д. Крман. Або висвітлюють (інколи досить несподівані) риси наших відомих земляків: «Юрій Васильович [Кондратюк] був дуже неуважний у всьому. Одного разу вранці прийшов до нас із портфелем, сів пити чай і почав згадувати те, що хотів сказати мамі і з чим йшов до нас. Уже збираючись іти, він раптом

схопився за голову і відкрив портфель, на якому увесь цей час сидів і витягнув звідти букет троянд (точніше те, що від нього залишилося), що трапився йому по дорозі до нас і які він купив, бо любов мами до квітів була загальновідомою. Звичайно, мама подякувала за квіти, але з цього часу на один анекдот про неухажливість Юрія Васильовича стало більше. Втім, я не маю сумніву, що в питаннях, які стосувалися розрахунків із пам'яттю Юрія Васильовича було все гаразд». – згадує О.П. Горчакова.

Зрозуміло, що его-джерела суб'єктивні за своїм характером: автори писали й пишуть, виходячи з наявного рівня освіти, умов життя, закладених у них із дитинства стереотипів, умов існування в реаліях певного історичного періоду, інформаційного простору тощо. А мемуари, на відміну від інших его-джерел, вирізняються ще й підвищеною суб'єктивізацією та ідеалізацією інформації, бо для них характерний подвійний погляд автора на події, які він описує: так він сприймав їх насправді, а ось такими (з урахуванням життєвого досвіду, громадської думки, реалій сьогодення) ці події постали в його свідомості через роки, в момент творчої праці над мемуарами. Через це мемуари потребують більш ретельної джерелознавчої критики (встановлення рівня достовірності інформації, повноти змісту, виокремлення авторських стереотипів та ін.)

Та, незважаючи на ці зауваги, его-джерела мають особливо важливу рису – надаючи відповідну краєзнавчу інформацію, вони одночасно допомагають зрозуміти минулі епохи через дух часу, про яких у них ідеться. Читаючи листи, чи гортаючи сторінки щоденників та мемуарів користувачі може відчутти себе безпосередніми учасниками подій, й не лише дослідити певні історичні факти, а й оживити чи «олюднити» їх. Така унікальна особливість повного і в той же час емоційно насиченого суб'єктивного викладу національної історії робить літературно-публіцистичне розмаїття его-джерел безцінним фактографічним доповненням джерелознавчої бази історико-культурної минувшини Полтавщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Величко С. В. Літопис / С. В. Величко ; упоряд. Г. Боряк ; НАН України, Ін-т історії України, Санкт-Петербурзький державний ун-т, Центр вивчення історії України. – Київ : КЛІО, 2020. – 1016 с.
2. Волосков В. Ф. Про себе рідного... і не тільки : мемуари / В. Ф. Волосков. - Полтава : АСМІ, 2015. – 295 с.
3. Генік Р. М. Спогади / Р. М. Генік. – 4-те вид., доп. - Кременчук : Кременчуцька міська друкарня, 2017. – 144 с.
4. «До вас я маю особливу симпатію...» Листи Григорія Костюка до Олексія Ізарського 1955-1995 / упоряд. О. П. Ротач. - Полтава : Дивосвіт, 2019. – 292 с.

-
5. До тебе прихильна, дарма, що кавалергард : листи Є. І. Милорадович до Г. О. Милорадовича (1860-1865 рр.) / Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарановського ; упоряд. С. О. Половнікова. – Чернігів : Чернігівські обереги : Сіверянська думка, 2002. – 103 с.
 6. Крман Д. Подорожній щоденник (Itinerarium 1708-1709) : пер. із словац. / Д. Крман. – Київ. : Просвіта ; Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 1999.
 7. Лисенко М. В. Листи / М. В. Лисенко. - Київ : Музична Україна, 2004. – 680 с.
 8. Малик В. К. Синя книга : щоденник : (записки для себе) : 1958-1998 / В. К. Малик. – Полтава : АСМІ, 2010. – 272 с.
 9. Мирний В. С. Янголи ридали в небесах : оповідання, образки, поезії у прозі, повість, філософєми, літературно-критичні статті, денник / В. С. Мирний. – Полтава : Просвіта, 2015. – 319 с.
 10. Несвіцький О. О. Полтава у дні революції та в період смуги 1917-1922 рр. / О. О. Несвіцький. – Полтава : б. в., 1995. – 279 с.
 11. Ні могили, ні хресного знаку. Голодомори 1932-1933 і 1946-1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини : Документи і матеріали. Свідчення / Асоціація дослідників голодоморів в Україні; Ін-т історії України НАН України; Чорнухинська центральна район. б-ка ім. Г. С. Сковороди ; Укл. М. Булда. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2004. – 480 с.
 12. Симоненко В. А. У твоєму імені живу : поезії, оповідання, щоденникові записи, листи / В. А. Симоненко. – Київ : Веселка, 2003. – 384 с.
 13. Соловей Д. Ф. Розгром Полтави : Спогади з часів визвольних змагань українського народу 1914-1921 / Д. Ф. Соловей. – 2-е вид., доп. – Полтава : Криниця, 1994. - 192 с.
 14. Юрій Кондратюк (Олександр Шаргей) у спогадах сучасників / Полтавський національний технічний ун-т ім. Ю. Кондратюка ; уклад. А. В. Даценко. – Полтава : ПНТУ ім. Ю. Кондратюка, 2017. – 146 с.

HISTORICAL PAST OF POLTAVA REGION THROUGH THE PRISM OF ITS SOURCES

Anna Didusenko

Poltava regional universal scientific Kotlyarevsky Library

Abstract: *the article presents the concept of ego-sources and considers the features of the use of these source-based tools in the study of historical and cultural heritage of Poltava region.*

Key words: *ego-source, letter, diary, memoirs.*